

ІННОВАЦІЙНІ ДЕРИВАТИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОЦІНКИ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЖАРГОНАХ

Статтю присвячено дослідженню словотворчих засобів появи інноваційних дериватів словотвірної категорії оцінно-розмірного порівняння в сучасних жаргонах української мови (від середини 80-их років двадцятого століття до цього часу). Мета – виявити особливості творення дериватів оцінно-розмірного порівняння, специфіку перебігу самих процесів і задіяних словотворчих засобів в українських жаргонах порівняно з літературною мовою (оцінні деривати-інновації наявні в молодіжному, наркоманському, комп'ютерному, музичному, журналістському, злочинницькому жаргонах). Дослідження здійснено в широкому контексті лексико-словотвірної категорії оцінки.

Ключові слова: дериват, жаргон, інновації, лексико-словотвірна категорія оцінки, літературна мова, номен, твірна основа, формант.

Старченко Я. С. Инновационные дериваты для обозначения оценки в современных украинских жаргонах. Статья посвящена исследованию словообразовательных способов появления инновационных дериватов словообразовательной категории оценочно-размерного сравнения в современных жаргонах украинского языка (от середины восьмидесятых годов двадцатого века до настоящего времени). Цель – выявить особенности создания дериватов оценочно-размерного сравнения, специфику течения самих процессов и задействованных словообразовательных средств в украинских жаргонах по сравнению с литературным языком (оценочные дериваты-инновации зафиксированные в молодежном, наркоманском, компьютерном, музыкальном, журналистском, криминальном жаргонах). Исследование проводилось в широком контексте лексико-словообразовательной категории оценки.

Ключевые слова: дериват, жаргон, инновации, лексико-словообразовательная категория оценки, литературный язык, номен, образующая основа, формант.

Starchenko Y. Innovative derivatives identifying estimation in the modern Ukrainian jargon. The article is devoted to the research of the formative means of innovative derivatives of the word formative category of estimation emergence in the modern Ukrainian language jargon (from the middle of 80s of the twentieth century till nowadays). The word formative specificity of nomen-innovations appearing in comparison with the literary language is determined as well as the features of word formative means within different jargons. The derivatives case study testifies the interrelation and interdependence of word formative processes which are the part of the national language. Nowadays jargon is one of the most analyzed phenomenon in the Ukrainian linguistics.

The aim is to identify the formation peculiarities of category of estimation, the specification of these processes existence and the involved methods to compare the modern Ukrainian language jargon and the literary language (the estimated derivatives-innovations that are available in young people, drug-addicted, computer, musical, journalist, crime jargons). The research is made in the wide context of the lexical-word formative estimation category.

Keywords: derivative word, formant, jargon, a jargon nomen, innovations, literary language, nomination, word formative category of estimation.

Оцінювання довілля є природною функцією, дією людини. Оцінка як результат такої дії може стосуватися найрізноманітніших сторін буття людини і відповідно виражатися (реалізуватися) в мові вербальними і невербальними засобами.

Необхідність оцінювання є постійною ознакою як усієї національної спільноти, так і її соціальних, професійних чи територіальних об'єднань. Отже, і сама оцінка має вираження як у мові загалом, так і на рівні її складників – літературної мови, жаргонів, діалектів. Звичайно, способи і засоби мовного вираження оцінки на всіх цих рівнях, маючи загальнонаціональні ознаки, відрізняються між собою.

Цю статтю присвячено саме дослідженню словотворчих засобів появи «оцінних» номенів-інновацій у сучасних жаргонах української мови (оцінні деривати-інновації наявні в молодіжному, наркоманському, комп'ютерному, музичному, журналістському, злочинницькому жаргонах) від середини 80-их років двадцятого століття до цього часу.

Мета – виявити особливості творення дериватів оцінно-розмірного порівняння, специфіку перебігу самих процесів і задіяних словотворчих засобів в українських жаргонах порівняно з літературною мовою. Дослідження здійснюємо в широкому контексті – у межах лексико-словотвірної категорії оцінки.

Передусім зауважимо, що до цієї категорії зараховуємо всі деривати, загальне лексичне значення яких виражає оцінку за будь-яким критерієм чи умовою (оцінка за якісним вираженням, за розміром, за ставленням до чогось чи когось, за віднесеністю до чогось чи когось, за ступеневою градацією тощо). У таких дериватів оцінка може мати два вияви: або бути основним елементом семантики, або виступати допоміжним (супровідним) семантичним елементом основного значення. У зв'язку з цим, на підставі загальних ознак вираження оцінки в межах лексико-словотвірної категорії оцінки в жаргонах виділяємо словотвірну категорію *непроцесуальної ознаки* і словотвірну категорію *оцінно-розмірного порівняння*.

Українська мова багата на різноманітні засоби вираження оцінки і розміру, особливо таке багатство оприявлено на рівні словотворчих засобів, переважно суфіксальних, що й становлять ядро стилістичних ресурсів. Деривати оцінки й розміру фіксують у засобах масової інформації, у науковому, розмовно-побутовому, художньому стилях літературної мови. До того ж вони активно використовуються в найрізноманітніших жанрах цих стилів – стаття, нарис, огляд, науково-популярні статті, у жанрах ораторського мистецтва тощо. Значна кількість дериватів з такою семантикою наявна в українських діалектах і в говорах із відповідним набором словотворчих засобів. При цьому оцінку і розмір в українській мові можуть виражати іменники (*лісочок, кабанюга*), прикметники (*яскравенький, розумнючий*), дієслова (*питоньки, ходитоньки*), прислівники (*помалесеньку, потихесеньку*), займенники (*нашенський, стлечки*), числівники (*п'ятірко, сотенька*); відповідно, і значення самих дериватів може стосуватися особи, предмета, явища, ознаки, дії, процесу тощо.

Така особливість української мови не могла не позначитися й на мовознавчих дослідженнях: українська лінгвістика пропонує розлогі й ґрунтовні дослідження дериватів на позначення оцінки і розміру (зменшено-пестливі і зменшено-згрубилі). Серед них праці О. Безпояско [1], В. Ващенко [2],

К. Городенської і М. Кравченко [5], Ж. Колоїз [6], В. Чабаненка [10; 11] та інших дослідників. Поділ дериватів на зменшено-пестливі, збільшено-згрублілі у цій словотвірній категорії свідчить про збереження традиційного погляду на поділ дериватів і використання відповідної традиційної термінології.

Оцінка завжди супроводжується емоціями й почуттями, оскільки здебільшого має суб'єктивний характер. Установити ж оцінку в дериваті (загальномовну чи індивідуальну, об'єктивну чи суб'єктивну), чітко розмежувати різновиди оцінки здебільшого не можна (і таке розмежування також відзначатиметься суб'єктивно-об'єктивним підходом). Досить часто підстав для однозначного розмежування згаданих ознак/сем не дає і контекст творення й використання деривата.

Словотворчі засоби й деривати традиційно виділюваних словотвірних категорій мають загальні основні властивості:

- виражають оцінку і розмір у зіставленні й порівнянні з іншими явищами, предметами, ознаками;

- протиставлені одне одному на основі такого зіставлення і порівняння;

- через поєднання словотворчих засобів і твірних основ твірна і похідна основи вступають (поєднуються) у найрізноманітніші відношення: суб'єктивної оцінки, псевдооцінки, неповноти чи надлишковості вираження ознаки, розмірно-порівняльні відношення;

- витворюючи деривати різних частин мови (виражаючи їхню різну частиномовну належність), словотворчі засоби виконують однакові функції і мають тотожні властивості.

На основі згаданих властивостей деривати цієї групи поєднуємо в одну словотвірну категорію *оцінки і розміру* чи *оцінно-розмірного порівняння*. Серед жаргонових інновацій зафіксували незначну кількість дериватів з описаними властивостями, тому об'єднання їх в одну категорію оптимізує безпосередній аналіз матеріалу.

Перед початком аналізу жаргонових дериватів необхідно зупинитися ще на одній теоретичній проблемі, пов'язаній зі словотворчими засобами словотвірної категорії оцінно-розмірного порівняння. У сучасному українському мовознавстві (і не тільки в українському) наявні суперечки щодо статусу суфіксів оцінно-розмірного порівняння – визначення їх як формотворчих чи словотворчих. Стилий огляд думок у цьому аспекті викладено в монографії К. Городенської і М. Кравченко [5]. Превалює думка про ці засоби як модифікаційні, оскільки в дериватах цього типу «основне значення предмета, явища тільки видозмінено додаванням до нього деяких модифікуючих ознак» [8: 29]. Ми дотримуємося думки про словотворчий, а не модифікаційний статус таких засобів, оскільки, як зазначає Т. Винокур, «оцінне значення одиниці мови само по собою (тобто позначення явищ дійсності, що мають позитивні чи негативні ознаки) не є стилістичним» [3: 60], а належить до різновидів мовних знаків із номінативною функцією.

У творенні інновацій у жаргонових системах української мови задіяно незначну кількість словотворчих засобів оцінно-розмірного порівняння, наявних в українській мові загалом, але відмінних за своїми особливостями.

За загальною семантикою твірних основ серед дериватів словотвірної категорії оцінно-розмірного порівняння виділяються дві групи дериватів: 1) відособові деривати, 2) відпредметові деривати. Ці групи мають значну різницю як у словотвірних процесах, так і в їхніх результатах.

Відособові деривати

Передусім твірними основами всіх дериватів цієї групи виступають основи жаргонових лексем, отже, їхня жаргоновість є «спадковою». Словотворчі засоби, приєднуючись до твірних основ, переважно доповнюють семантику розмірного порівняння в бік збільшення-зростання «ознаки», закладеної у твірній основі:

чувак → *чувачелло* – ‘неабиякий чувак, не такий, як усі, чувак’;

чмо → *чмуридо* – ‘неабияке чмо’;

чмо → *чмошисько* – ‘неабияке чмо’;

драб (міл.) – ‘охоронець’ → *драбуга* ‘знаний, неабиякий, бувалий драб (охоронець)’.

Два деривати – *басяк* і його значеннєвий відповідник *басюк* – ніби подібні до попередніх за значенням, але їхні форманти виражають не так «розмірність», як фамільярність.

Зауважимо, що у словниках жаргонової лексики в тлумаченні лексем із суфіксами оцінно-розмірного порівняння неправомірно використовують формулу «те саме, що», ставлячи знак рівності між семантикою твірної і похідного слів. Так, зокрема, семантику деривата *рогатіссімо* Л. Ставицька пояснює як «те саме, що *рогатий* ‘некультурна, малоосвічена людина’». За такого пояснення приєднаний елемент *-іссімо* є асемантичним; проте реально він додає до твірної семантику вищого ступеня ознаки, властивостей *рогатого*; ось чому словотвірне значення деривата інше – ‘вищий ступінь ознаки, властивостей рогатого – неабиякий рогатий, ще гірший за рогатого’. Про таку семантику форманта *-іссімо* свідчить і словотвірний ланцюжок *кльово* – ‘гарно’ → *кльовіссімо* – ‘дуже гарно’ – вищий ступінь ознаки, виражений прислівником *кльово*.

Таке ж стосується і тлумачення номена *чмуридо* – ‘те саме, що чмо’ (за Л. Ставицькою). Тут не враховано додану семантику суфіксального елемента *-уридо* – ступінь вираження ознаки того, що названо твірною основою. До того ж на основі структури деривата можна стверджувати, що твірною основою до нього є *чмур*, а словотворчим засобом формант *-идл(о)*, що підтверджує й контекст, в якому використано (створено) інший одноструктурний дериват *хамидло*: «... а оскільки ти бився над ними, витесуючи з тисячолітніх дубів цих змістечених буратіно, і все виходило як не п'янь, так рвань, як не *чмуридо*, так *хамидло*...» (Є. Пашковський, Безодня) [9: 293].

У жаргоні студентів Києво-Могилянської академії наявні деривати, що однозначно вказують на оцінку за ставленням до названої особи: *фен* – ‘студент’ → *фененя/фененятко*, *фреш* – ‘першокурсник’ → *фрешик/фрешеня/фрешенятко*.

Серед дериватів-назв осіб цієї групи лише один має нежаргонову твірну основу – дериват *жучило*: утворений від розмовного слова з переносним

значенням *жук* – ‘пронозлива, шахраювата, хитра людина’, мав би позначати лише особу з вищим ступенем вияву пронозливості, шахраюватості, хитрості, тобто порівняльну оцінку. Проте в міліцейському жаргоні він позначає людину, яка через особисті риси (пронозливий, хитрий) може добувати потрібну інформацію – ‘підсадна особа’.

Отже, усі відособові деривати позначають оцінку особи, що названа твірною основою; при цьому всі деривати виражають більшу міру ознаки від закладеної у твірній основі.

Відпредметові деривати

Серед жаргонових інновацій окресленого періоду наявні номени, у структурі яких можна виділити форманти оцінно-розмірного порівняння. Зокрема, у жаргоні наркоманів є низка номенів, що позначають пігулки, – *сніжок, сонечко, серденько* тощо. Але ці й подібні назви з’явилися не внаслідок словотвірних операцій, а шляхом семантичних перенесень – отже, належать до семантичної номінації. Відповідно їй виділювані в них форманти – *-ок, -к(о), -еньк(о)* – не є носіями семантики оцінно-розмірного порівняння. Інші номени належать до словотвірної номінації – є дериватами. Лише три деривати свідчать про творення за допомогою формантів оцінно-розмірного порівняння і вказують на єдину семантику:

бакс – ‘долар’ → *баксик* – ‘зменшено-пестливе до бакс’,

бакс → *баксюк* – ‘зверхньо-зневажливе до бакс’,

бакс → *бакля* – ‘зневажливо-іронічно до бакс’.

Використані для творення інших дериватів словотворчі засоби, що в українській мові мають семантику оцінно-розмірного порівняння (серед них форманти *-ик, -очк(а), -ок, -юк, -чик*), повинні також мати очікувану формулу словотвірного значення – ‘оціннорозмірність того, що названо твірною основою’. Проте під час словотвірних процесів деривати набувають іншої семантики, мають інші функції. Ось чому їхню семантику можна умовно визначати як *псевдооцінну* і *псевдорозмірну*. За словотвірними моделями і типами це різні деривати:

– деривати відабревіатурного походження: *e-mail емейлик*, утворено від чужомовної комбінованої аббревіатури з паралельною зміною одного зі звуків (мабуть, у цьому разі віддано перевагу буквеному зображенню, а не специфіці вимови);

– наслідком скорочування вихідної одиниці є дериват *лайфочка*, утворений від номена прикладкової моделі *лайф-карточка*;

– номен *дизель* є мотиватором до деривата *дизельок* – ‘дизельне авто чи трактор на дизелі’;

– власна назва казкового героя *Буратіно* є мотиватором до деривата *буратінчики* (сп.) – ‘біг на прямих ногах’ чи ‘прямі ноги під час бігу’, використовану лише у формі множини.

У цих зразках семантика твірною і похідною ідентична. Звичайно, згадані твірні основи (та й слова в цілому) не передбачають можливості виражати оцінку за розміром, бо і названі ними явища не можуть «зменшуватися/

збільшуватися». Саме тому, Є. Голованова влучно зауважує, що в таких словах лише «з'являється “ефект наявності” значення зменшеності» [4:199].

Дериват *бананчики* (військ.) – ‘патрони’ – також ніби виражає оцінку за розміром, проте формант *-чик(и)*, приєднавшись до твірної основи (*банан-*), яка може виражати «зменшеність», не дає такого результату: через ідіоматичність моделі утворюється дериват без семантики оцінно-розмірного порівняння. Не містить оцінно-розмірної семантики і дериват *купасик*, утворений від номена *купальник*.

Усі згадані деривати з'явилися не для передавання семантики оцінки (суб'єктивного ставлення) чи розміру. Їхнє призначення – заповнити лакуну в жаргонономінації різними способами:

1) уникнення неприродних, чужих, не властивих для українських жаргонів абревіатур і водночас назвати так, як природно для того чи того соціального чи професійного колективу – дериват виконує номінативно-ідентифікаційну функцію (див. про це [7:166–168]);

2) додавання до нежаргонівної одиниці словотворчих засобів оцінно-розмірного порівняння (*буратінчики, бананчики*);

3) заміна в наявного слова його частини (морфемної чи аморфемної) словотворчими засобами оцінно-розмірного порівняння, тобто своєрідна субституція (*купасик* – тут елемент *-с-* можна вважати ситуативним інтерфіксом, що з'явився задля уникнення двох голосних звуків). Але кінцева мета такого словотворення – ожаргонювання наявних у мові одиниць.

У цій групі наявний дериват *жужик* (мол.) – ‘агресивна молода людина, те саме, що гопник’ – словотвірну історію якого пояснити не можемо.

Деривати цієї групи засвідчують не видозміну значення твірної основи (мотиватора) порівняно з похідним, а появу нового семантичного елемента, що виступає не в ролі додаткового (конотаційного), а основного елемента семантики жаргонового деривата.

Отже, лексико-словотвірна категорія оцінки реалізується двома словотвірними категоріями: словотвірна категорія непроцесуальної ознаки і словотвірна категорія оцінно-розмірного порівняння. Здебільшого суфікси оцінно-розмірного порівняння, на відміну від загальнолітературних, служать не для передавання семантики оцінки і розміру, а заповнюють лакуни в називанні явищ різними способами. Ось чому можна стверджувати, що словотворчі засоби не видозмінюють значення твірного, не модифікують його, а творять нове значення.

У контексті цього дослідження перспективним є вивчення словотвірних способів і словотворчих засобів вираження оцінки в жаргонах загалом, установлення специфіки вираження лексико-семантичної категорії оцінки номенами інших типів номінації (зокрема, семантичної і синтаксичної).

ЛІТЕРАТУРА

1. **Безпояско О.** Морфеміка української мови. / О. Безпояско, К. Г. Горденська. – К.: Наукова думка, 1987. – 211 с. 2. **Вашенко В.** Стилистичні явища в українській мові / В. Вашенко. – Х., 1958. – Ч. 1. – 228 с. 3. **Винокур Т.** Закономерности

стилистического использования языковых единиц / Т. Винокур. — М.: Наука, 1980. — 240 с. 4. **Голованова Е.** Номинация в сфере автолексики / Е. Голованова // Способы номинации в современном русском языке. — М., 1982. — С. 159–228. 5. **Городенська К.** Словотвірна структура слова (відіменні деривати) / К. Городенська, М. Кравченко. — К.: Наукова думка, 1981. — 199 с. 6. **Колоїз Ж.** Українська okazіональна деривація / Ж. Колоїз. — К.: Акцент, 2007. — 311 с. 7. **Нелюба А.** Явища економії в словотвірній номінації української мови. Монографія / А. Нелюба. — Х., 2007. — 302 с. 8. **Словотвір** сучасної української літературної мови. — К.: Наукова думка, 1979. — 406 с. 9. **Ставицька Леся.** Короткий словник жаргонної лексики української мови / Л. Ставицька. — К.: Критика, 2003. — 336 с. 10. **Чабаненко В.** Основи мовної експресії / В. Чабаненко. — К.: Вища школа, 1984. — 167 с. 11. **Чабаненко В.** Теоретичні засади вивчення експресивних засобів української мови / В. Чабаненко // Мовознавство. — 1984. — № 2. — С. 11–18.

Старченко Яна Сергіївна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов, Національна академія Національної гвардії України. Україна, м. Харків, пл. Повстання, 3.

E-mail: yana_starchenko@ukr.net

tel: +380999611461, +380979159166

<http://orcid.org/0000-0002-3554-1769>

Starchenko Yana Sergiivna — Candidate of Philology, Assistant Professor at the Foreign Languages Department, The National Academy of the National Guard of Ukraine. Ukraine, 61000, Kharkiv, Povstannia sq., 3.